

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования и науки Республики Тыва
Управление образованием Чеди-Хольского кожууна
МБОУ Ак-Тальская СОШ

РАССМОТРЕНО
Руководитель ШУМО

Биче-оол
Биче-оол Д.А.
Протокол № 1
От «29» 08 2024 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора
по УВР

Седип-оол
Седип-оол Ч.В.
Приказ № 20
от «30» 08 2024г.

УТВЕРЖДЕНО
Директор

Сотпа
Сотпа У.Д.
Приказ № 20
от «30» 08 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Внеурочной деятельности

«Торзэи дылым - эртине байлаам!»

для обучающихся 6 классов

Ак-Тал 2024

ДОКУМЕНТ ПОДПИСАН ЭЛЕКТРОННОЙ ПОДПИСЬЮ

МУНИЦИПАЛЬНОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ
УЧРЕЖДЕНИЕ АК-ТАЛЬСКАЯ СРЕДНЯЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ
ШКОЛА ЧЕДИ-ХОЛЬСКОГО КОЖУУНА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА, Сотпа Урана
Дужук-ооловна, Директор

26.09.24 05:52 (MSK)

Сертификат 8BD1DF16DDC8D69F1956CCCE3F18FEFA

Тайылбыр бижик.

Тыва дыл эртеминге кичээлден дашкаар «Төрээн дылым-эртине байлаам» деп ажылчын программаны Тыва Республиканың Өөредилге яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунун Өөредилге-методиктиг чөвүлелиниң сүмелээни-биле башкылар Монгуш В.В., Хомушку Ч.О ажылдап кылганнар.

Тыва дыл – Азия диптиң төвүнде чурттап чоруур түрк дылдыг чоннарның төлээзи болур тыва чоннуң төрээн дылы. Тыва дыл ук чоннуң аразында кол харылзажылга дылы болуп, ниитилелдин аңгы-аңгы адырларында, эң ылаңгыя культура болгаш эртем төптөринде ажыглаттынып болгаш амыдыралдың янзы-бүрү негелделерин хандырып чоруурундан аңгыда, дараазында хүлээлгелерни база күүседип турар:

- тываларның салгалдарының аразында харылзажылганың база бир аргазы бооп;
- тываларның өгбелериниң чүс-чүс чылдарда аас чугаа дамчыштыр салгап ап келгени тыва улустуң байлак аас чогаалының хөй янзы жанрларының шыгжаттынып, кадагалаттынганы дыл болуп;
- амгы үеде нептереп турар массалыг чепсектерниң, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлери (жанрлары) байлаа- биле ажыглаттынып;
- сөс болгаш чечен чогаалдың чогааттынып, нептереп турарының бадыткалы болуп;
- өске эртемнерни шингээдиپ алырынга өзек болбушаан, уругларның бүгү талазы-биле сайзыралынга идиг болуп;
- эртемде чаа ажыдышкыннарның дылы болбушаан;
- амыдыралдың аңгы-аңгы адырларындан бүгү информация, медээлерни дамчыдар болгаш чыырының кол аргазы болуп, тыва чонга бараан болуп чоруур.

Тыва дыл Тыва Республикада орус дыл-биле чергелештир күрүне дылы болуп турар. Төрээн тыва дылынга тода, шын база хостуг чугаалажып билири тыва кижиниң бүгү талалыг сайзыралынга, амыдырал-чуртталгазынга, ажыл-агыйынга, эртем- өөредилгезинге чедишкынниг болурунун магадылалын берип турар. Ынчангаш тыва уругларга орус дыл-биле чергелештир төрээн дылын билири чугула болганда, ону школа назыны четпээн (уруглар садтарынга) болгаш эге, ортумак база дээди өөредилге черлеринге бедик деннелге сонуурганчыг кылдыр өөредири чугула. Национал школа тыва улустуң аас чогаалын болгаш тыва чечен чогаалдың байлаан таварыштыр сөс кулавырын байыдып, төрээн дылынга арыг, чараш, хостуг, албадал чокка чугаалап билир кылдыр келир үениң салгалын өөредип чаңчыктырыр ужурлуг.

Тыва дыл – Россия Федерациязының бир субъектиси Тыва Республиканың девискээринде орус дыл-биле чергелештир күрүне дылдарының бирээзи, тыва улустуң төрээн дылы болгаш аразында харылзажыр чепсээ. Ында тыва улустуң чүс-чүс чылдар өттүр кадагалап келгени байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының эң-не бедик үлежерлери мөөңнеттинген. Тыва дыл амгы үеде тыва культураның – тыва улустуң байлак аас чогаалының, чечен чогаалдың, уран чүүлүнүн – болгаш массалыг информация чепсектериниң, эртемниң, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы болбушаан, ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва дылды сонуургап, ону өөренир күзелдиг өске этностарның төлээлериниң саны база чылдан чылче немежиپ олулары ук дылдың ажыглалының калбарып, делгемчип олуларын бадыткап турар.

Төрээн дылдың метапредметтиг (предметтен дашкаар азы ооң-биле

чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдер) хүлээлгелери уругларны школага бүгү талалыг хевирлээринге салдарлыг. Тыва бүдүшке хевирлээринге; чаа билиглерни, мергежилдерни шингээдип алырынга улуг ужур-дузалыг. Төрөөн дыл кижиниң бот-хуузунда чонунун (тыва кижиниң) иштики сагыш-сеткил культуразының болгаш чечен чогаалының байлактары-биле кижини төрөлгөтөнниң культура-төөгүлүг дуржулгазын байлакшытпышаан, ниитилелдин негелделеринге чаңчыктырар харылзаа чепсээ болур. Тыва дыл кандыг-даа билиглерни чедип алырының кол аргазы болбушаан, оон-даа соңгаар мергежил-чаңчылдарын шингээдип алырынга салдарлыг. Өске улус-биле харылзашып билири, тодаргай түңнелдерни чедип ап шыдаары, хөй ниитичи болгаш шилип алган мергежилиниң талазы-биле бедик идепкейжизи дээрге- ле херек кырында амыдыралдың бүгү-ле адырларында, ниитилелде болгаш делегейде болуп турар өскерилгелерге таарыштыр бодун ап чаңчыкканын илередир кижиниң шынарлары болур. Төрөөн дылын шингээдип алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкенин билип алырының, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартырының, өгбелериниң байлак дуржулгазын ажыглап билириниң база чаагай мөзү-бүдүш, сүзүктериниң хевирлеттинериниң үндезини болур.

Кол школага төрөөн (тыва) дылды өөрөдириниң сорулгалары:

- Иштики сагыш-сеткили аажок байлак, бедик мөзү-бүдүштүг база бот-медерели бедик, Россияга, оон иштинде төрөөн Тывазынга, бодунун чуртунга бердинген, шынчы; төрөөн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, хүндүлээр хамаатыны кижизидери;

- төрөөн дылын культураның болуушкуну кылдыр медереп хүлээп ап, ону чугаа чорударының, амыдыралдың аңгы-аңгы адырларынга билиг, дуржулга чедип алырының болгаш ниитилелде тургустунган мораль-этиктиг негелделерин, дылдың эстетиктиг үнөзүн медереп билириниң кол аргазы кылдыр хүлээп алыры;

- тыва дылды хүн бүрүдө амыдыралдың болгаш өөрөдилгениң ажыл-чорудулгазында ажыглаар аргаларның бирээзи кылдыр хүлээп алыры; кижилер аразында харылзаа тударының кол аргазы кылдыр ажыглаары, өөрөдилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын шингээдип алырынга (ажыл-чорудулганың сорулгаларын тургузуп, оларны планнап, чугаага хамаарыштыр бот-хыналданы болгаш бот-эдилгени кылыр; чугула медээ бээр аргаларны ажыглаар; библиографтыг дилээшкенин кылып билир, словарьлар, энциклопедиялардан болгаш өске-даа бижимел барымдаалардан, массалыг медээ чепсектеринден болгаш Интернет четкизинден тыва дылда херек медээлерни, сөзүглелдерни тып, ушта бижип, эде тургузуп билир дээш о.ө.) ужур-дузалыг чугула дыл болуп турарын билиндирери;

- дыл системазының тургузуун, ону ажыглаарының дүрүмнерин, чугааның аянын болгаш литературлуг тыва дылдың кол негелделерин шингээдири; дылдың болуушкуннарын танып билири, оларны сайгарып, деңнеп, дүүштүрүп, бөлүктөп, үнөлөп билир арга-дуржулгазын сайзырадыры, аңаа даянып аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыыры, чугаа чорударының хевирлерин билири, аңгы-аңгы байдалдарга дылды ажыглап шыдаары, чугаа этикединиң негелделерин шингээдип алыры; бодунун ажыглап турары (потенциалдыг) сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглаттынып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери; чедип алган билиглерин, мергежил, чаңчылдарын өөрөдилге ажыл-чорудулгазынга болгаш хүн бүрүдө амыдыралынга чугаа чорудуп тура, ажыглаар аргаларын улам байыдып сайзырадыры дээш о.ө.

Кол школаның (5-9 класстар) доозукчуларының тыва дылдың программасын шингээдип алгаш, чедип алыр **бот- тускайлаң түңнелдеринге** дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү-бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылының чугулазын медресеп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири;

2) тыва дылдың эстетиктиг үнелиг медресеп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри;

3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг түңнелдеринге (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;

- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дисклерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

Чугаалаары болгаш бижиири:

- кылып дээн ажыл-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажылды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түңнелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан,

харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап

боданыышкын болгаш оларны холуй); диалогтуң янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып орар кижизин чугаа чорударынче кыйгылары (диалог-побуждение), өске киж-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш

- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыры;

- чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- хүн бүрүде өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, =скертип, делгередип билири;

- бодунуң үежилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттың утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шиитпирлеп билири;

2) алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарына ажыглап билири;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыры.

Доозукчулар дараазында **предметтиг түңнелдерни** чедип алыр:

5-9 класстарга:

- Дылдың хүлээлгелериниң дугайында, тыва дыл – Россия Федерациясында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннуң төрөөн дылы база күрүне дылдарының бирээзи дээрзин, төрөөн дыл болгаш чоннуң культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрөөн дылдың киж-бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралына ужур-дузазын билири;

- тыва дылдың гуманитарлыг эртемнер аразында болгаш ниити өөредилгеде туружун болгаш ужур-дузазын билири;

- төрөөн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглериниң аразында харылзааларын шингээди алыры;

- дыл эртемниң кол баазалыг билиглерин болгаш ооң кезектерин шингээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыр), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелериниң аайы- биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын); сөзүглел, сөзүгелелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шингээди алыры;

- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;

- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;

- сөстүң янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг,

морфологтуг), сөс каттыжыышкынының болгаш домактың синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектеринин аайы-биле, дылдың кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруурунун болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;

- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижинин чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазынга шын ажыглаары;

- төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медресеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

5-9 КЛАССТАРГА ТЫВА ДЫЛ ЭРТЕМИНИН УТКАЗЫ БОЛГАШ ТУРГУЗУУ

Тыва дыл эртемнин утказы болгаш тургузуу.

Школага тыва дыл эртемин (курузун) өөредиринин программасында фонетика, лексика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижииринин, бижик демдектерин шын салырынын чанчылдарын, аас, бижимел чугаанын чанчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерин киирген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теориялыг билиглерин тыва дыл эртемнин база амгы уеде дыл эртемнин чедиишкиннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Программа шуушкак принцип ёзугаар тургустунган. Чамдык берге, улуг темаларны (лексика, сөс чогаадылгазын) аңгы-аңгы класстарга чадаланчак өөредир кёрдүнген.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринин дорт уланчызы, системажытканы болур.

5 класска дылдың ниитилел амыдыралга ужур-дузазын көргүскеш, эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаан соонда,

«Лексика болгаш чугаа культуразы», «Фонетика, орфоэпия», «Графика, орфография, чугаа культуразы», «Сөс чогаадылгазы, орфография, чугаа культуразы» деп улуг бөлүктүн «Чүве ады», «Демдек ады», «Сан ады» деп кезектерин өөренир.

6 класска «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Морфология» деп бөлүктүн «Өттүнүг сөстөр», «Кылыг сөзү», «Наречие», «Ат орну», «Дузалап чугаа кезектери» деп кезектерин өөренир.

7 класска «Синтаксис, чугаа культуразы», «Сөс каттыжыышкыны» болгаш «Бөдүүн домак», «Нарынчыттыг бөдүүн домак», «Тускайлаан кежигүннерлиг домактар», «Өске кижинин чугаазын дамчыдар аргалар» деп кезектерни өөренир.

8 класска «Бүгү делегейнин дылдарының дугайында, тыва дыл дугайында» деп эгени эрткеш, 7-ги класска өөрөнгенин катаптаар. «Нарын домак», чагырышкан, чагырышпаан нарын домактарны өөренири көрдүнген.

9 класска катаптаашкын кылгаш, «Дыл дугайында ниити билиглер», «Сөзүглел дугайында билиглер», «Чугаа культуразы. Стилистика» деп эгелерни өөренир.

«ТӨРЭЭН ДЫЛЫМ – ЭРТИНЕ-БАЙЛААМ», 6 класс (34 шак)

№	Кичээлдерний темалары	Шактарны саны	Кичээлдин хевири	Өөреникчиний ажыл-чорудулгазы	Өөрөдиге курлавырлары (парламал болгаш электроннуу хевирде)
	Тыва дылдың өг-бүлөзи	1	Кичээл таныштырылга	Тыва дылга төрөл дылдарны (алтай, хакас...) дылдар болгаш оларның эдилекчилери төрөл чоннарның амыдыралы дугайында медээлер-биле танышкан турар	Тыва дылдың төрөл дылдарын эдилеп чоруур чоннарның амыдыралында тыва культурага чоок кезектерин таныштырар (көшкүн амыдырал, чүдүлгө, уран чүдүлгө, аас чогаал) https://postnauka.org/video/15078 В. Плунгян Родство языков.
	Тыва дылда хөгжүм херекселдеринин аттарының бөлүктөри	3	Шинчилел кичээл	Тыва дылда хөгжүм херекселдеринин аттарын бөлүктөргө чарып, оларның ук бөлүктөргө хамааржыр уткасын тайылбырлап өөренир. Сарыг шажынга, хам чүдүлгөгө,	Чингине тыва, буддизм болгаш хам чүдүлгө-биле, аңчы ажыл-агый-биле харылзаалыг хөгжүм херекселдеринин аттарын аңгылап, бөлүктөргө чарып өөредир. <i>Игил, дошнулуур, бызаанчы, кеңгирге, бүүрээ, бүшкүүр, амырга, шыңгырааш, чадаган, дүнгүр, орба, хомус</i> чижектег сөстөргө даяныр. https://www.youtube.com/@tuvanculturalcenter6467 https://www.youtube.com/watch?v=hMDo2Zbc5Qc Көргүзүг материалы кылдыр Тываның национал оркестринин сайтында кирген материалдарны ажыглап болур.
	Тыва дылдың диалектилери	1	Катаптаашкын кичээл	Диалекти сөстөрүн ылгап билер. Тыва дылдың диалектилери чүдүлгө Тыва иштинде эвес, а Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайның Минусинскиде бар деп танышкан турар	Тыва дылдың диалектилери чүдүлгө Тыва иштинде эвес, а Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайның Минусинскиде бар деп танышкан турар https://youtu.be/wOPIFk0mZcc Тывадан дашкаар чурттап чоруур Моолдун Сенгел тываларының чугаазының чижээ
	Тыва дылда	1	Катаптаашкын	Өөреникчилер профессионализм	Кандыг-бир мергежилди шилип ап, өөреникчилерге

профессионализм нер		ын	сөстөрнүн ажыглалын, оларнын онзагайын танып өөренир. Тыва чоннуң мергежилдерин сонуургап өөренир.	таныштырар, чижээ дарган кижинин ажыглаар терминнери: согар, ояр, эргизер, кагар, кадырар, шуткуур, кудар, маска, кыскаш, хаарыыл, дөжн чижектиг сөстөргө даянып болур. Азы уругларны бөлнктөргө чарып, дараазында мергежилдерни нлеп, оларнын профессионал сөстөрин тодараттырар: мөге, чылгычы, дарган, хөгжнмчн, хөөмейжи. Тыва нндезин культура төвнннн ютуб каналында материалдарны ажыглап болур.
Тыва дылда терминнер	1	Катаптаашк ын	Термин дээрге кандыг бир мергежилдин кижилеринин аразында бир-ле болуушкунну адап алган, дугуржуп алган, тускай бадылаттынган сөс деп билигни шиңгээдип, ону аас болгаш бижимел чугаага ажыглап өөренир	Л.Б. Чадамба “Нжнглел” деп номнуң адын чогааткан. Хнрээлел – долгандыр амылыг болгаш амылыг эвес бойдус, делегейни хнрээлел деп очулдуруп, ажыглап турар. Эге школада өөренир эртем ады. Кандыг-бир мергежилди шилип ап, ында ажыглаттынып турар термин сөстөрни тодарадып болур, чижээ Э. Намзалдың «Холу чемзиг авам сөңн» деп номда тыва чемнерни кылырын бижээн рецептилерден тодарадып болур.
Жаргонизмнер тыва дылда	1	Кичээл тренинг	Амгы нде тыва дылда жаргонизмнернин тыптып, оларны ажыглап турарының айыылын шиңгээткен турар.	Жаргонизм сөстөрнүн ажыглалының культурага, ниитилелге, дылгаболгаш кижинин бодунуң сайзыралынга эки эвес салдары дугайында таныштырып, чугаа культуразы дугайында ажылды чорудар. “Кара шериг”, “улуг аалдан” келген сөстөрнүн тарап турарының айыылын таныштырар. “Бистиң” болгаш “өскенин” (круг своих и чужих) деп ийи психологту байдалды ажыглап кичээлди тургузары чугула. Кижинин чугаазының ары оон сагыш-сеткилин көрннчнн деп бодалды уругларга таныштырып өөредир.
Дылда фразеологизмнер ниң ужур-утказы	1	Катаптаашк ын	Дылдың фразеология деп кезээ дугайында билиглерин катаптап, делгемчидер.	https://youtu.be/84liMwXhZPg О типах фразеологизмов, задачах фразеографии и ментальном лексиконе человека. Лингвист Анатолий

					Баранов Я.Ш. Хертек «Тувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.
	Тыва дылда эмоция илереткен кылыг сөстери	1	Шинчилел кичээл	Эмоция дээрге чнн деп айтырны билген турар. Тыва дылда өөрншкн (эки эмоция) илереткен кылыг сөстөрүн словарьлардан, чогаалдардан чыып өөренир.	Эмоция илередир кылыг сөстөрүн таныштырып, оларны чогаалдардан, словарьлардан ушта бижип, бөлнктеп чаңчыктырар.
	Тыва дылда даараныр ажыл-биле харылзаалыг кылыг сөстери	1	Шинчилел кичээл	Дарааныр ажылга хамааржыр кылыг сөстөрүнүн ажыглалын билген турар.	Тыва дылда даараныр кижиге хамаарышкан кылыг сөстөрүнүн ажыглалын сонуургадыр. <i>Хаваар (идик-хеп даараарынга), дедир шанчып даараар (чавага кылырда), сырыыр (ширтек, энчек, колун-чирим, өгнүң куру, содак-шудак чижектиг эдилелдерге), кырлап даараар, чамаар</i> дээн чижектиг сөстөргө даянып кичээлди чорудар.
	Бойдустуң болуушкуннарын илереткен кылыг сөстери	2	Шинчилел кичээл	Бойдустуң болуушкуннарын илереткен кылыг сөстөрүн бөлнктөргө чарып өөренир	Хат, суг, чаъс, хар, челээш, чиргилчин, днн, хнн дугайында кылыг сөстөрүн өөреникчилерни аңгы-аңгы бөлнктөргө чарып алгаш чогаалдардан, словарьлардан диледип, бөлнктөргө чарып, чаңчыктырар, чижээ: <i>хат – хадыыр, хадымарлаар, салгыннаар (Өвүр диалектиси), салгын, сырын, сырыннаар, шуурганнаар, борааннаар, эстээр, сыылаар, коолаар, хүүлээр</i> . Сөс бнрнзн хаттын янзы-бнрн хевирлерин, байдалын көргнзнп турар.
	Дириг амытаннарның кылдыныгларын илередир кылыг сөстери	1	Интеграция кичээл	Дириг амытаннарның кылдыныгларын илереткен кылыг сөстөрүнүн	«Чыраа кулун» деп тоолда кулуннун чоруктарын тодарадыр. Кызыл-Эник Кудажының «Кым эн ажыктыгыл?» деп тоолунда дириг амытаннарның кылдыныгларын көргнскен кылыг сөстөрүн тодарадып болур.
	Тыва дылда	3	Кичээл	Тыва дылдың дузалал кылыг	Дузалал кылыг сөстөрүнүн хнлээлгезин

дузалал кылыг сөстери		таныштырылга	сөстөрүн билген турар, оларның ажыглалын кичээнгейге алыр.	сонуургадаыр, чижээ: <i>тур, чору, чыт, олур</i> деп дузалал кылыг сөстөрүнүн <i>наклонение, үе, залог</i> хевирлерин тургузарынга ажыглалынче кичээнгейни салыр .
Тыва дылда кылыг сөзнннң залогтары	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөрүннң залог тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөрүннң залог хевиринннң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Тыва дылда кылыг сөзнннң видтери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөрүннң вид тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөрүннң вид хевириннң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Кылыг сөзнннң наклонениелери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөрүннң наклонение тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөрүннң наклонение хевириннң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Тыва дылда наречие	2	Катаптаашкын кичээл	Тыва дылдың бурунгу кожумактарындан тургустунган наречиелерни билип алыр. Оларны тыва дылдың чингине наречиелери деп адап турар.	Наречиенин домакка туружу, кылыг сөзнннң азы демдек адының мурнунга чоруур. Грамматика тувинского языка. Фонетика и морфология // Ф.Г. Исхаков, А.А. Пальмбах – Москва: Издательство восточной литературы, 1961. – С. 417-421. https://vk.com/doc-143371104_667326555?hash=eWoOjm95GnYn43CJZUrdMB5yvZ38bg7ETONSesQVIlw Тыва дылдың наречиелери оон бурунгу кожумактарындан тургустунган деп билигни уругларга сонуургадаыр аргазын тывар.
Силер, болар, силерлер, боларлар – хннднткелдин ат оруннары.	2	Кичээл-тренинг	<i>Силер, силерлер, олар, оларлар</i> – деп тыва дылдың арынның ат оруннары кижиниң өске кижиге хннднткелин көргнзип турар ат оруннарының ажыглалын шингээди алыр.	<i>Силер, силерлер, олар, оларлар</i> – деп арынның ат оруннарын ажыглалын, тыва улустун чугаага хннднткелин илередир аргаларының бирээзи дээрзин тодарадып көргнзер. Чижеглей чугаа байдалын тургускаш кичээлди тренинг хевиринге чорудары чедимчелиг, чижээ: чугаа авазы биле оглунун, ачазы биле уруунун, дарга биле ажылдакчының, ийи эр кижиниң, азы ийи кыс кижиниң аразында, кафеде, театрда, аалда, кудумчуда, садыгда, автобуста дээн

					чижектиг байдалдарны чижеглей ойнап, хннднткелди көргнзэр аргаларын ойнадыр. Азы уругларга чугааның болуп турар черин боттарынга шилиптирип алгаш ойнап болур. Азы мендилежип тура бе, азы байырлажып тура бе, азы кандыг байдалда башкы өөреникчилерниң билииниң, сайзыралының аайы-биле шилип ап болур.
	Синтаксис.	1	Катаптаашкын кичээл	Синтаксис дээрге сөс каттыжышкыны болгаш домактың тургустунар аргаларын шинчилеп өөренир эртем.	Хостуг сөс каттыжышкыннарының сайгарылгазын катаптаар.
	Бөдннн домак. Медээ домаа.	1	Катаптаашкын кичээл	Домак – синтаксистиң кол кезии, домактың грамматиктиг ооргазы деп билиглерни катаптаар.	Синтаксистиң кол кезии домак деп билигни катаптаар. Медээ домактары
	Айтырыг домаа	2	Катаптаашкын кичээл	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстөр дузазы-биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның көгнткен утказын, кнзенчиг харыыже ыдалап турар сорулганы ылгап билир. Ук домактарны чогаадып, интонациязын шын салып билир.	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстөр дузазы-биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның утказын тодарадып, айтырып турар кижиниң сорулгазын, интонациязын ылгап өөредир.
	Кыйгырыг домаа. Алгы домаа.	2	Кичээл шинчилел	Реклама сөзнглелдеринде кыйгырыг домактарын тып, тыва дылче очулдуруп, оларның сорулгазын тайылбырлап билир. Тыва дылга реклама сөзнглелин бижип билир.	Орус дылда бижээн реклама сөзнглелдерин тыва дылче очулдуруп, кыйгы домактарын тып, оларның утказын сайгарып өөредир. https://www.youtube.com/watch?v=ua3QJPRr9-k&list=PLkNs9n9yJUys0_AHls6tI_3GcdDmiXxJr&index=96 Реклама сөзнглелин бижип өөредир.
	Домактың грамматиктиг ооргазы	2	Катаптаашкын кичээл	Домактарның кол сөс биле сөглекичзи н тодарадып, оларның аразында харылзаазын	Домактың турргузуунда кол сөс биле сөглекчини домактың грамматиктиг ооргазы деп билигни дамчыдып, бөдннн домактың синтаксистиг

				тодарадып билир.	сайгарылгазын катаптаар.